

LÜTFİ PAŞA'NIN ASAFNAME'Sİ ÜZERİNE İKTİDARIN DENETİMİ BAĞLAMINDA SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

İnan GÜMÜŞ*

ÖZET

Siyasetnameler, devlet ve toplum düzeninde görülen bozulmalar ve kargaşalar üzerine kaleme alınan yazınsal türlerdendir. Bu bağlamda siyasetname yazımının, devletlerin ve toplumların kırılma dönemlerinde arttığı gözlenmektedir. Bundan dolayı siyasetnameleri, salt devlet yöneticilerine verilen öğüt ve salıklardan meydana gelen eserler olarak değil; devlet ve toplum düzeninde baş gösteren sorunlara çözüm üretebilme kapasitesiyle ve işlevsel yönüyle değerlendirilmelidir. Bu sorun çözme işlevi, siyasetnamelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Kimi siyasetnameler sorunları saptayarak doğrudan çözüm sunma özelliğiyle bir ıslahatname gibi işlev görürken kimi siyasetnameler ise kuramsal bilgiler ve aktarılan öğüt içerikli hikâyeye ve anekdotlarla sorunları dolaylı yoldan dile getirme ve bunlara çözüm üretme yönüyle öne çıkar. Lütfi Paşa, 16. yüzyılda veziriazam olarak görev yapması dolayısıyla yönetsel ve toplumsal sorunları yakından gözlemleyerek bu sorunların önüne geçmek ve bunlara çözümler üretmek için bir siyasetname yazma yoluna gitmiştir. Bilgi ve deneyimlerinden yola çıkarak kendisinden sonra gelecek yöneticilere öğütler vermek, devlet yönetiminde ve toplumda görülen aksaklıkları gidermek amacıyla Asafname adlı eserini oluşturmuştur. Bu çalışmada iktidarın meşruiyet elde etme yollarından biri olan denetim, Michel Foucault'nun sistemleştirdiği iktidar anlayışına bağlı kalınarak Asafname özelinde ele alınacak; söz konusu eserdeki denetim mekanizmasının işleyişi, iktidar fenomenini sorunsallaştıran bir yaklaşım çerçevesinde söylem çözümlemesi yöntemiyle irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Asafname, Siyasetname, Denetim, İktidar, Söylem.

DISCOURSE ANALYSIS ON SUPERVISION OF THE POWER IN LUTFI PASHA'S ASAFNAME

ABSTRACT

Siyasetname is a literary type that is written on the corruptions and chaos in the order of the states and societies. In this regard, the writing of siyasetname is observed to increase in the breaking point of the states and societies. Therefore, the siyasetname should be evaluated not only in terms of the works consisting of advice and recommendations to the government leaders, but also the functional aspects and ability to find a solution for the major matters in the states and societies. The function of finding a solution depends on the siyasetname. While certain siyasetname function as reform books by determining the matters with the feature of directly providing solution, other siyasetname also emphasizes the aspect to find a solution and to utter indirectly with the theoretical knowledge, and stories and anecdotes sophisticated advice. Since Lütfi Pasha worked as a grand vizier in 16th century, he chose to write siyasetname in order to find solutions and to hinder the matters by observing closely the administrative and social matters. On the purpose of advising his following leaders and removing the troubles seen in the state government and society, he wrote his work called Asafname. In the research, supervision matter, one of the ways used by the power to achieve legitimacy, will be dealt referring to Asafname within the scope attached to the power conception systematized by Michel Foucault, and the functioning of supervision will be examined in terms of an approach problematizing the power phenomenon by using discourse analysis.

Keywords: Asafname, Siyasetname, Supervision, Power, Discourse.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi:02.05.2019; Yayına Kabul Tarihi: 10.06.2019

* Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, ISPARTA; ORCID: 0000-0002-6124-8881, E-posta: inangumus@isparta.edu.tr

Giriş

Osmanlı siyasi düşünürleri ve ıslahat yazarları arasında önemli bir konuma sahip olan Lütfi Paşa’nın doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte getirildiği görevlerden hareketle 1488 yılı civarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. II. Bayezid’in saltanatı (1481-1512) ortalarında saraya alındığı ve Enderun’da iyi bir tahsil gördüğü (İpşirli 2003: 234) anlaşılan Lütfi Paşa, eğitimini takip eden süreçte birçok devlet görevinde bulunmuştur. Asıl olarak Yavuz Sultan Selim döneminde bilgi ve görgüsünü artırmış, Kanuni Sultan Süleyman zamanında veziriazamlığa kadar yükselmiştir. Lütfi Paşa, Asafname adlı eserinde hangi devlet görevlerinde bulunduğunu öz bir şekilde anlatmıştır:¹

“Bundan sonra bu kitapçığın yazarı, Allah’ın kullarının en zayıfı, Abdülmuin oğlu Lütfi Paşa, ta merhum cennet mekan Sultan Bayezid Han zamanından beri, sultanın sarayında bulunmuş, onun nimetiyle beslenmiş, Osmanlı hanedanının iyiliği için çalışmış ve burada, uzun müddet bilgi ve tecrübe kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim Han tahta çıktığında çukadarlık hizmetinden elli akçe müteferrikalık ile taşraya gönderilmiştir. Sonra çeşnigirbaşılık, sonra kapucubaşılık, sonra miralemlik, sonra Kastamonu sancağı, bundan sonra Karaman beylerbeyliği, (sonra Anadolu beylerbeyliği ve daha sonra Padişahımız Sultan Süleyman zamanında vezirlik ve sadrazamlık) verilmiştir.” (10).

Sözü edilen görevleri yerine getirirken Yavuz Sultan Selim’in yakınında bulunan, Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatı döneminde sancağa çıkarılan Lütfi Paşa, 1539’da çeşitli kademeleri aşarak veziriazamlığa kadar yükselmiş, aynı zamanda padişahın kız kardeşi Şah Sultan ile evlenmiştir. Bu evliliğin bozulmasıyla iki yıl kadar süren sadarettten Mayıs 1541’de uzaklaştırılmış ve hac farızası dışında, ömrünün sonuna kadar Dimetoka’daki çiftliğinde eserlerini yazmakla meşgul olmuştur (Kütükoğlu 1991: V). Veziriazamlıktan azledilen Lütfi Paşa, bu durumu Asafname’de görevinden kendi isteğiyle ayrıldığı biçiminde yansıtmıştır. Bunun nedeni olarak da kendisini çekemeyenlerin, aleyhinde çıkardıkları çeşitli dedikoduları ve kendisine yöneltilen suçlamaları (11-12) göstermiştir.

Lütfi Paşa, klasik dönem Osmanlı siyasetname yazarlarının son temsilcilerinden sayılabilir. Bir geçiş evresinde konumlanan Asafname adlı eseri, klasik siyasetname kurgusunun ve dizgesinin dışında, ıslahatname türüne yaklaşmasıyla öne çıkmaktadır. Lütfi Paşa, yerine getirdiği birçok devlet görevi sırasında edindiği deneyimler ve yaptığı gözlemler sonucunda, devlet düzenindeki aksayan yönleri yakından görme fırsatı bulmuş ve bunlarla ilgili pratik çözümler getirmeye çalışmıştır. Bu deneyim ve uygulamalarını kendisinden sonra gelecek devlet görevlilerine -vezirler özelinde- aktarma gereksinimini duymuş ve Asafname adlı eserini bu amaç doğrultusunda kaleme almıştır.

Lütfi Paşa, asıl olarak vezirler için yazdığı eserinde en ince noktalarına kadar devlet yönetiminin nasıl olacağı ve düzenin nasıl işleyeceğini doğrudan pratik örnekler üzerinden aktarma yolunu seçmiştir. Bu bağlamda eser kuramsal ve öğretisel yönünden çok, somut pratik bilgiler çerçevesinde ve deneyimlere dayalı olarak meydana getirilmesiyle öne çıkmaktadır. Böylelikle Asafname ile birlikte siyasetname geleneği içerisinde yeni bir tarz oluşmuştur. Lütfi Paşa, ortaya koyduğu yeni üslup çerçevesinde devrine şahitlik ederek yönetimle ilgili eleştiri ve önerileriyle ıslahatname yazarları

¹ Metinden yapılan alıntılarda şu çalışma esas alınmıştır: Lütfi Paşa (1982). *Asafnâme*, Hazırlayan: Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara. Yapılan metin alıntıları ayrıç içerisinde yalnızca sayfa numarası gösterilerek verilmiştir.

üzerinde derin izler bırakmış ve kendisinden sonra gelenleri etkileyebilmiştir (Yılmaz 2003: 303).

Agâh Sırrı Levend, ıslahat kitaplarının belli bir dönemde geçen olaylara dayalı olduğu için tarihî eserler arasında sayılmasına karşın devlet işlerini göz önünde tutarak yol gösterdiği ve öğütlerde bulunduğu için siyasetname kategorisinde de değerlendirilebileceğini belirtir (2016: 288). Bu anlamda 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan ıslahat risaleleri içerisinde Lütfi Paşa'nın Asafname'si, en yetkili kalemden çıkmış muhtasar fakat gerçekçi bir ıslahat risalesi (İpşirli 1999: 172) olması yönüyle öne çıkar ve dönemindeki gelişmeleri yakından gözlemleyip aktararak tarihe de ışık tutmuş olur.

Osmanlı devlet düzeninin işleyişindeki aksama ve bozulmaların başlangıcı olarak 16. yüzyılın ikinci yarısına işaret edilir. Siyasetnameler bu noktada işlevselliğiyle anlam kazanır. Gerek kuramsal nitelikli klasik siyasetnamelerde gerekse pratik çözümlere yönelik ıslahatnamelerde ülküsel devlet ve toplum düzeninin tesisine yönelik çeşitli öneriler ve öngörüler yer alır. Devlet kurumlarını eski şekline kavuşturmak amacıyla çeşitli olumsuzlukların, kurumların eski hâllerinin, işleyiş tarzının, kurumların nasıl bozulduğunun ve yeniden ıslahı için neler yapılması gerektiğinin anlatıldığı eserler yazılmıştır. Devrin aydınları ve yöneticileri tarafından kaleme alınan bu tür eserlerin ilk örneği olarak yetkili ve tecrübeli bir devlet adamı olan Veziriazam Lütfi Paşa'nın Asafname'sini (İpşirli 1994: 9) görmekteyiz. Bu tür eserler, genel ahlak kurallarına dayanmakla birlikte asıl olarak yurdun belli başlı sorunları üzerinde durması, gerçeğe uyması ve yaranma düşüncesinden ziyade yararlı olma düşüncesiyle yazılması yönleriyle (Levend 2016: 288) anlam kazanır. Halil İncalcık da bu duruma işaret etmiş ve 16. yüzyıl sonlarından başlayarak 17. yüzyılda ıslahat layihası yazan bürokratların devleti kalkındırma çabası içinde olduklarını (2014: 53) dile getirmiştir. Asafname'nin Lütfi Paşa'nın emekliliği döneminde yazılmış olması; bu eserin oluşturulmasında bir beklentiyle hareket edilmediği, asıl olarak devlet düzenindeki bozulmaların ve aksamaların önüne geçme amacının güdüldüğü izlenimini vermektedir. Asafname, sözü edilen amaca uygun olarak doğrudan güncel gözlemlerle Osmanlı kurumlarının ince ayarı ile meşgul olmuş ve bu yönüyle geleneksel siyasetname yazınından farklılaşmış (Kafadar 2009: 27) bir eser olarak görünüm kazanır.

Lütfi Paşa, eserini elbette bir gelenek dâhilinde ve birikim sonucunda kaleme almıştır. Genel olarak bakıldığında Türk siyasi düşüncesinin birçok kaynaktan beslendiği bilinmektedir. Özellikle Hint-İran siyaset geleneği ile Arapça çeviriler üzerinden aktarılan Antik Yunan'ın siyasi birikiminin Osmanlı-Türk siyasetnameleri üzerinde etkili olduğu öne sürülür. Orhan Keskintaş, Osmanlı siyasetnamelerinin İslâm/din, Yunan/felsefe ve Orta Asya/devlet gibi üç farklı kültür etrafında geliştiğini ileri sürer ve bunları İslam düşüncesi ve Türk geleneklerinin kesişim alanında görür (2017: 21). Siyasetname türünün salt çeviriler yoluyla geliştiği düşüncesine itiraz eden Özgür Kasım Aydemir, Türklerin İslamiyet'i henüz kabul ettiği bir dönemde bu türün güçlü ve özgün bir örneğini vermiş olmalarından dolayı siyasetnameleri, Türk kültür evreninin bir parçası olarak görür (2017: 97-98). Türk siyasi düşüncesinin oluşum ve gelişiminde etkili olan İslamlık öncesi Türk kültür evreninin önemli öğelerinden töre ve yasa geleneği, İslamlığa geçişle birlikte ortaya çıkan Kutadgu Bilig'de de güçlü bir şekilde kendisini hissettirmiş ve sonrasında farklı kültürlerin etkisi olsa da bu ana damar korunagelmıştır. Osmanlı-Türk siyasetnameleri özelinde de bu kültürel dinamik varlığını sürdürmüştür. Asafname'nin de bu kültürel zincirin halkalarından birini oluşturduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Lütfi Paşa bu durumu "taşraya gönderildikten sonra birçok alim, şair ve seçkin kimselerle konuşup görüşüp yapabildiğim kadar, bilgiler öğrenerek, ahlakımı

güzelleştirdim.” (s. 10) biçiminde ifade etmiştir. Bu nedenle Asafname’nin, belli bir kültürel ve düşünsel zemine oturduğu belirlenmesinde bulunulabilir. Bu çalışmada, Asafname’de aktarılan bilgiler ışığında iktidar kavramına yüklenen anlam çerçevesinde denetim mekanizması üzerinde durulacaktır. Özellikle iktidarın sınırsız güç kullanımına sahip, despotik bir yapıda ele alınıp alınmadığı, metnin verdiği malzeme ölçüsünde değerlendirilecektir. Bu anlamda iktidar felsefesinin öncü isimlerinden Foucault’nun düşünceleri hareket noktasını oluşturacaktır. Onun ortaya koyduğu düşüncelerin, Asafname’deki izdüşümleri belirlenmeye çalışılacaktır.

1. YÖNTEM

1. 1. Söylem ve İktidar

Dilbilim incelemelerinde yapısalcılık belli bir aşamaya ulaşıncaya dilin toplumsal yönüyle de ele alınması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu anlamda dile, salt gösteren ve gösterilen yönüyle değil, toplumsal ilişkiler ağı içerisinde varlık bulan bir fenomen olarak yaklaşılmaya başlanmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren postyapısalcılık içerisinde yer bulan söylem çalışmaları, sözü edilen amaç doğrultusunda konumlanmıştır. Bu noktada Fransız düşünür Michel Foucault’nun söylemle ilgili belirlemeleri de özgün ve öncü kimliğiyle öne çıkmıştır.

Foucault, söylem yapıları (discursive structures) ile toplumsal gerçeklik arasında sıkı ilişkiler ağı olduğunu ileri sürer ve söylemi toplumsal gerçekliğin düzenlenmiş sözcükler ya da önermeler olarak iletişimde yeniden dile getirilmesi, tekrarlanması, biçimlenmesi olarak değerlendirir (Büyükkantarcıoğlu 2006: 119). Foucault, söylem ile toplumsal dokunun ayrıştırılmaz olmasına vurgu yaparak söylemi bir anlamda toplumsal erk tarafından kurgulanmış ve toplumu kurgulayan bir iktidar alanı olarak konumlandırmıştır (Karpuz vd. 2012: 139). Tarihsel yönetime başvuran Foucault, “tarih, beşerî bilgi ve dil” konularını sorunsallaştırır ve yapısalcıların dili anlam ve açıklamadan ayırmalarına karşılık olarak dilin ne olduğu sorusuna “varoluş”, “fonksiyon” ve “pratikler” çerçevesinde yanıt vermeye çalışır (Sözen 2014: 61). Foucault’ya göre bu pratikler her yerdedir ve her durumda çözümlenmesi gerekmektedir. Söylemsel pratiklerin de nesnelere doğuşu, ifade biçimlerinin ortaya çıkması ve bölünmesi, kavramların yerli yerine konulması ve dağılımı, stratejik seçimlerin kendini göstermesi ile ilgili sistem konusundaki soruşturmanın kabul edilmesiyle (Foucault 2014: 51-52) açığa çıkarılacağı ileri sürer.

Foucault’nun belirtilen bu söylem konumlandırmasında arkeoloji ve soybilim çalışmalarının yeri olduğunu belirtmek gerekir. Nietzsche’nin soybilim (genealogie) kavramsallaştırmasından etkilenerek arşivlere yönelik söylem çalışmalarını arkeoloji olarak adlandıran Foucault (Aydemir 2010: 63) için arkeolojik söylem çözümlemesi belli bir dönemde yaşayan bir toplumun tanımını veren kurallar bütünüdür ve arkeoloji, söylemin tarihinin, yani düşünce tarihinin yazımıdır (Sözen 2014: 63). Foucault, arkeolojik analizin amacının, “(...) bilgiyi mümkün kılan tarihsel koşulları ve bu koşulların belirlediği epistemik mekânı ortaya çıkarmak” (Keskin 2011: 18) olduğunu belirtir. Tam da bu noktada dilin zaman, mekân ve toplum boyutlarını aşan yapısı anlam kazanır:

“Dil, bütün bu aşkınlıkların bir sonucu olarak, mekansal, zamansal ve sosyal bakımdan ‘burada ve şimdi’ olmayan çeşitli nesnelere ‘burada kılmaya’ muktedirdir. Geniş bir tecrübeler ve anlamlar yığını, *ipso facto* (tam da bu nedenle -ç.n.) ‘burada ve şimdi’de nesnelleşebilir. Basit bir biçimde söylersek, koca bir dünya, dil aracılığıyla herhangi bir anda gerçek hâline getirilebilir.” (Berger vd. 2008: 58).

Yukarıdaki ifadeler, Foucault'nun modern özneyi anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak arşivlere yönelmesi ve dolayısıyla soykütüksel araştırmalara önem vermesi meselesine açıklık getirmektedir. Foucault, iktidara ilişkin tüm incelemelerinin aslında özne sorunsalına bağlı olduğunu dile getirir. İktidar pratiklerine ilişkin tüm çözümlerini, modern öznenin nasıl konumlandığının açığa çıkarılmasına yönelik olarak gerçekleştirmiştir.

Russell, bütün bir insanlık tarihini iktidar elde etme isteği üzerine konumlandırmıştır (2014: 11). Foucault, bu durumu iktidar ve özne arasındaki mücadelenin tarihi olarak okuma eğilimindedir. İktidar ve öznenin çekişmesi/çatışması ve en sonunda müzakere etmesi/uzlaşması, söylemsel pratiklerde kendisini belli eden davranış kalıpları olarak ortaya çıkmaktadır.

Foucault, iktidarı güç kullanan, zora başvuran, baskılayan, dışlayan yönleriyle ele almaktan kaçınır. Burada güç kullanımı ve iktidar belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrım noktasında Elias Canetti'nin adını anmak gerekir. Canetti, iktidarı gücü de kapsayan ancak güç kullanımı konusunda sabırlı davranan bir mekanizma olarak değerlendirmiştir. İktidarın daha genel olduğunu ve güçten daha geniş bir uzam üzerinde işlediğini ifade eden Canetti, iktidarın güç kullanma konusunda sabırlı olmasıyla anlam kazandığını belirtir (2012: 283-284). Bu yönleriyle Canetti'nin Foucault'yla örtüştüğü dile getirilebilir. Elbette Foucault, iktidar alanını salt güç kullanma yönünden ibaret görmez. Foucault'nun iktidar belirlemelerinde öne çıkan öğelerden biri, iktidarın her yerdeliğidir. Foucault, iktidarı salt devlet yapısıyla sınırlamaz ve toplumun tüm katmanlarında bir iktidar işleyişiyle karşı karşıya olduğunu öne sürer. Aynı zamanda Foucault, iktidarı üretim ilişkilerine bağlı ve sermayeye dayalı bir perspektif içerisinde okumaktan kaçınır. Foucault'ya göre sermaye ilişkileri, elbette iktidarla ilgilidir ancak iktidar ilişkileri salt sermaye üzerine konumlandırılmaz. Foucault'nun bu şekilde çizdiği ve tüm bir toplumsal alanı kapsayan iktidarın *diğer perspektifi*, Marksist geleneğin mirası ile rekabete girer ve bu perspektif, modern sınıf yapısının kurucusu olan *diğer 'kutbu'* daha iyi anlamamızı sağlar (Bidet 2016: 58).

Allan Megill, Foucault'nun iktidar ilgisinin daha çok Nietzsche'yle irtibatlandırılması gerektiği görüşünü ileri sürer ve Nietzsche'nin etkisiyle Foucault'nun iktidar yorumlayışında belirgin bir değişiklik olduğunu belirtir. Nietzsche'deki 'güç/iktidar istemi' kavramının Foucault tarafından yeniden işlendiğini ifade eder. Güç/iktidar isteminin pozitif değer yüklenmiş bir kendilik olduğunu; o yüzden de Foucault'nun, iktidarın baskıcı değil de yaratıcı olduğunu ilan ederek Nietzsche'yi takip ettiğini (2012: 406) öne sürer.

Foucault'nun bu iktidar belirlemelerine kimi eleştiriler de yöneltilmiştir. Özellikle iktidarı olumlu bir yapıda gösterdiği ve ekonomik yapıyı göz ardı ettiği, sürekli olarak dile getirilmiştir. Foucault, kendisine yöneltilen bu eleştirilere şöyle karşılık vermiştir:

"İktidarın her şeyi açıklayabilen bir şey olduğu sanısına asla kapılmadım. Ekonomiyi temel alan bir açıklamanın yerine iktidarı temel alan bir açıklamayı koymayı amaçlamadım. İktidar sorunu etrafında biçimlendirilen farklı analizleri ve yaklaşımları, içerisinden deneysel olanı, yani açıklanması gerekli olanı çekip çıkarmaksızın düzenlemeyi ve sistemleştirmeyi denedim. *Bana göre, iktidar açıklanması gereken şeydir.* Ne zaman çağdaş toplumların yaşadıkları deneyimler ya da yapmış olduğum araştırmalar üzerine düşünsem, 'iktidar' sorunuyla karşılaşırım. Tarih felsefesi olsun, genel toplum ya da siyaset kuramı olsun, kuramsal sistemin hiçbir zaman açıklayamadığı bir sorundur bu. Delilikle ilgili sorunların, tıbbın, hapisanenin içerisinde var olan, işleyişine benim de tanık olduğum bütün bu iktidar mekanizmalarını, bu iktidar ilişkilerini kim açıklayacaktır? İktidar

ilişkileriyle ilgili, hâlâ kavranılmamış olan bu sorun kümesi, benim için açıklanması gereken bir şeydi; bu yüzden, onunla baş etmeye çalıştım.” (2004: 156).

Foucault, kendi ifadeleri doğrultusunda iktidarı belirli kalıplar içerisinde değerlendiren anlayışlara karşı çıkmaktadır. İktidarı bir fenomen olarak ele alan Foucault, bu fenomenin üretken yapısını ve sürekli olarak gündemde kalmasının nedenlerini araştırma çabasında olmuştur. Bu anlamda iktidar pratiklerini olumsuz bir çerçeveye hapseden anlayışın karşısında iktidarı üretken oluşuyla ve her yerdeliğiyle inceleme yolunu seçmiştir. Günümüzde ortaya çıkan birçok sorunun çözümünün de iktidar bağlamında yapılacak soykütüksel çözümlerle mümkün olabileceğini savunmuştur.

1. 2. İktidarın Denetimi

Özne ve iktidar ilişkilerinde meşruiyeti sağlayan birçok öge bulunmaktadır. Öncelikle iktidarın konumlanabilmesi, öznelerin tabiiyetine bağlıdır. Bu anlamda öznelerin, iktidarı tanımları ve dolayısıyla meşru kılmaları bilgiyle olabilecektir. Bilgi aracılığıyla özgür özneler yaratan iktidar, kendi egemenlik alanını da oluşturmuş olacaktır. Ancak öznelerin iktidara koşulsuz tabi olma durumları söz konusu değildir. Bu noktada iktidarın, özneleri ikna ederek kendisine tabi kılması gerekecektir. Bu ikna sürecinde öznelerin de direnme hakları bulunmaktadır. İki yönün de kendi alanları içerisinde kalmak koşuluyla bir çekişme/çatışma içerisinde olmaları söz konusudur. Bu çekişme/çatışma sürecinde zor kullanma, güç gösterme, zorbalık etme, dışlama, baskılama gibi yöntemler yer almamaktadır. Bundan dolayı her iki tarafın da sınırlarının olduğunu belirtmek gerekir. İktidarın meşrulaşması, belirtilen sınırlar dâhilinde iki tarafın uzlaşısı/müzakeresi/uyumuna bağlıdır. Bu noktada öznelerin direnme hakkı bulunmakta, iktidarın ise sınırsız güç kullanma hakkı bulunmamaktadır. Burada iktidarın sınırsız güç kullanımının önüne geçebilecek bir dizi uygulama ortaya çıkmaktadır. İktidarı denetleyen/denetim altına alan bu uygulamalar, iktidar aracı niteliğiyle işlev görmektedir.

Canetti’nin üzerinde durduğu, Foucault tarafında da sıklıkla dile getirilen iktidarın sınırsız güç kullanımına sahip olamayacağı düşüncesi, beraberinde iktidarın denetlenmesi sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Kadim siyasetin temel sorunlarından biri olan iktidarın denetlenmesi, hükümdar ya da hükümdar yardımcılarının iyi bir yönetim için çizilen çerçevelerin dışına çıkabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır (Türk 2017: 128). Siyasetnamelerin de temel yönelimlerinden biri, ülküsel bir yönetim anlayışının nasıl olması gerektiğidir. Bu bağlamda gerek hükümdarlar için gerekse veziriazam ya da diğer yöneticiler için yazılan tüm siyasetnamelerde iktidarın sınırlarının belirlenmesi, temel sorunsallardan biri olagelmıştır. İngiliz hukukçu Jeremy Bentham, iktidarın denetle(n)mesi bağlamında panoptikon² kurgusunun, tam olarak adaletin sağlanmasına ya da hak ettiği konumda olabilmesini sağlamak amacına hizmet ettiği (2008: 10) görüşündedir. Ayrıca Bentham, bu sistemin Türklerde gözetim locasındaki herhangi birisinden daha güvenilir olan *haremağaları* aracılığıyla sağlanabileceğini ileri sürerek (2008: 12, 74) Foucault tarafından da önemsenen panoptikon kurgusunun Osmanlılardaki işletimine vurgu yapmıştır.

Söylemsel oluşumları, iktidar mekanizmasının bir tezahürü olarak gören Foucault, söylemin üretimini, yani iktidarın varlık alanını şu ifadelerle dile getirmiştir:

² Panoptikon kurgusu, Jeremy Benhtam’ın kardeşi olan mimar Samuel Bentham’ın hapisane tasarımından kaynaklanmaktadır. Tasarımın içinde yer alacak sistemlerin temellendiği düşünceler Jeremy Benhtam’a aittir. Bu sisteme göre dairesel bir bina, binanın çeperinde bulunan tutuklu odaları ve odaların merkezinde yer alan gözetmen locasından oluşan bu yapı (Bentham 2008: 14), Foucault’nun iktidara ilişkin belirlemelerinde temel yapı taşlarından biri olmuştur.

“(…) bana göre, söylemin üretimi, her toplumda, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, bellisiz olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan birtakım yollarla, hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır.” (1987: 23).

Aynı zamanda iktidarın varlık alanını da sınırlayan/denetim altına alan bu anlayışın, Osmanlı siyasetnamelerinde de izdüşümünü görmek olanaklıdır. Asıl olarak vezirler için kaleme alınan Asafname, bir dizi denetim mekanizmasının işlediği ve iktidarın denetlenebilir olmasının gerekliliği üzerine kurulu bir metin olarak varlık kazanmaktadır.

2. BULGULAR

Asafname'nin, devlet düzenindeki bozulmalara ve aksamalara işaret ederek çözüm önerileri getirmesi, ıslahat yönünün de olduğunu göstermektedir. Ayrıca eserin veziriazamlık da yapmış üst düzey bir devlet görevlisince kaleme alınması, kuramsal bilgilerle uygulamaya dönük bilgilerin bir arada sunulmasına olanak tanımıştır. Lütfi Paşa, kendi deneyim ve gözlemlerini de esere yansıtmıştır. Bu bağlamda Asafname'de iktidarın denetlenmesi noktasında ortaya çıkan bulgular, hem kuramsal hem de pratik temeller üzerinden inşa edilmiştir.

Lütfi Paşa, eserin hemen başında vezirlerle ilgili aktarmış olduğu bilgide iktidarın denetim çerçevesinde işleyen bir mekanizma olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır. Tanrı'nın bir vezire sahip olmaması durumu, bir denetleyeninin bulunmaması biçiminde okunabilir. Buradan da yeryüzündeki iktidar uygulayıcılarının/sultanların bir vezire sahip oldukları ya da sahip olmaları gerektiği, dolayısıyla bir denetime tabi tutuldukları çıkarımında bulunulabilir:

“Hamd ve sena, benzeri bulunmayan Allah'a olsun o, eş ve benzerden uzaktır ve veziri olmayan bir sultandır.” (10).

Veziriazamın saltanat kurumundaki denetleyici ya da sınırlandırıcı rolü, eserin bütününde kendisini hissettirmektedir. Lütfi Paşa, veziriazamın padişaha doğruyu söylemesini salık vermesi/telkin etmesi ve bu durumu dinsel nitelikli bir argümanla pekiştirmesi, denetlemenin boyutunu göstermesi bakımından kayda değerdir:

“Sadrazam, alemin sığınağı olan padişahla konuşurken, sık sık ‘padişahım, ben yükü boynumdan giderdim, doğruyu söyledim bundan sonra kıyamet gününde cevabı sen ver’ demelidir.” (20).

Lütfi Paşa tarafından dile getirilen veziriazamın bir denetim mekanizması olarak işleyişi/işlemesi gerektiği düşüncesi, Halil İncalcık'ın Osmanlı bürokratik işleyişi üzerine yaptığı belirlemelerinde de görülmektedir. İncalcık, veziriazamın padişahın mutlak vekili olduğu hükmünü Fatih Kanunnamesi üzerinden okuma yoluna gider: “Bilgi ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın vezir-i a'zam başıdır, cümlemin ulusudur; cümle umûrun vekil-i mutlakıdır.” (2014: 45). Ayrıca İncalcık, divan üyeleri olan vezir ve kumandanların divan kararlarını belli günlerde arz odasında padişaha sunarak son kararı almalarını, önemli işler üzerinde yüksek otorite sahibine müdahale olarak değerlendirme eğilimindedir (2014: 44-45).

Osmanlı idaresinde veziriazam, devletin yetkilerini doğrudan ve tamamen kullanabilmekteydi. Sultanın mührünün veziriazama verilmesi, bu durumun somut kanıtı niteliğindedir. Öteki vezirler de, veziriazamın danışmanı gibi görev yapmaktaydılar (İncalcık 2013: 91). Padişahın mutlak otoritesinin bir temsilcisi olarak *vekil-i mutlak* olarak konumlanan veziriazamın, padişahın bizzat bulunmadığı seferlerde, idam cezaları da dâhil, *serdâr-ı ekrem* sıfatıyla mutlak icra yetkisine sahip olduğu bilinmektedir (İncalcık 2014: 43). Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında Weberyen anlamda bir *sahib-i mutlak*ın işletimi,

despotizme giden bir *sultanizm* anlayışı görünmemektedir (İnalcık 2014: 45). Birbirine denetimle bağlı ve sınırsız güç kullanımının önüne geçebilecek uygulamaların görüldüğü bir iktidar mekanizmasının işletildiğini ileri sürmek mümkündür. Birbirini bütünleyen bir yapıda ortaya çıkan bu sistem, bir zincirin halkaları gibi işlev görmekteydi. Burada aksama ya da yetki ve görevi kötüye kullanma durumlarında ortaya çıkan denetim mekanizması, bu olumsuzlukları kendi içerisinde onarma ya da giderme işlevine de sahipti. Siyasetnameler çerçevesinde en azından kuramsal yönleriyle öne çıkan bu işleyişin, Foucault’nun iktidar belirlemelerine uygun bir yapı arz ettiği anlaşılmaktadır. Lütfi Paşa’nın, vezirlik makamının görev ve yetkilerini bilen, aynı zamanda bu görev ve yetkileri uygulama olanağını da yakalamış bir devlet görevlisi olarak veziriazamla ilgili belirlemeleri, sözü edilen kuramsal ve pratik altyapının tezahürü durumundadır. Bu bağlamda Lütfi Paşa vezirleri, padişahların sınırsız güç kullanımından alıkonulmasını ve keyfi davranmalarının önüne geçilmesini sağlayan öğeler olarak konumlandırılmaktadır:

“Vezir, padişahı fazla paraya meyletmekten ve mala düşkünlüğü ile vebale uğramaktan korumalıdır. Devlet hazinesine ne kadar para gelirse gelsin, varisleri gelinceye kadar, bu paraların Bab-ı Hümayun’da, emanet olarak alıkonulmasını, ben aciz sağlamıştım.” (15).

Lütfi Paşa, eserinin ıslahat özelliğine bağlı olarak öncelikle olması gerekeni ve daha sonra kendisi tarafından yapılanı gözler önüne sererek bir anlamda iktidar denetimi sorunsalını somutlaştırma yoluna gitmiştir.

Osmanlı devlet düzeninde vezirlerin, halkla teması sağlamak, iktidarın öbür tarafını oluşturan reayayla bağlantıyı kurmak gibi bir görevi de bulunmaktadır. İktidarı, yöneten ve yönetilen ilişkilerinde bir uzlaşma olarak gören anlayış, Asafname’de kesin bir dille ve keskin çizgilerle ifade edilmiştir. Veziriazamların padişah ve halk arasındaki aracı konumu şu sözceyle aktarılmıştır:

“Veziriazam, alemin sığınağı olan padişahın yüzünü, sık sık halka göstermesini sağlayıp, perde arkasında gizlenmesini önlemelidirler. Sadrazamın padişaha arz ettiği işler geriye dönmemelidir.” (14).

Alıntılanan sözcede, veziriazamın mutlak vekilliği de açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Nicel üstünlüğe sahip olan ve elbette devletin varlığı ve sürekliliği açısından olmazsa olmaz öge konumundaki halkın beklenti ve isteklerinin padişaha iletilmesi ve bunların karşılanması noktasında veziriazam tam yetkili konumdadır.

Osmanlı’da yüksek idare otoritesiyle idare edilen arasında doğrudan doğruya ilişki kuran, iletişim sağlayan bir mekanizma olarak şikâyet kurumunun varlığı bilinmektedir. Burada padişah, gerek şahıslar arasındaki gerekse kendi otoritesini temsil edenlerin bu otoriteyi kötüye kullanarak yaptıkları haksızlıkları önlemek veya düzeltmek için şikâyet mekanizmasından yararlanmaktadır (İnalcık 2000a: 54). Toplumsal ilişkilerin düzenlenebilmesi amacıyla, padişah ve divan-ı hümayun, veziriazam ve diğer divanlar, sancak ve eyalet divanları, kadı mahkemeleri gibi (Tuğluca 2016: 29-48) birçok kişi ve kuruma şikâyette bulunulması hakkının olduğu bilinmektedir. Bunlar içerisinde veziriazam, halkla doğrudan bağlantı kurarak onların istek, şikâyet ve beklentilerini dinleyip çözüm üretme yetkisine sahiptir. Ayrıca mutlak otorite konumundaki padişahın, reayasıyla olan bağlantısını sözü edilen şikâyet, istek ve beklentiler noktasında kurarak iktidar mekanizmasının işleyişini sağlama işleviyle öne çıkmaktadır. Tam da bu noktada veziriazamlık kurumu, panoptik bir işleyişe sahip olmaktadır. İktidar ve reaya arasında güç kullanımını gerektirmeyen, bir dizi ikna mekanizmasına dayanan ve yönetilenlerin rıza göstererek iktidara tabi olmaları durumu kendisini göstermektedir. Foucault’ya göre;

“Gerçek bir tabi olma durumu, hayali bir ilişkiden mekanik olarak doğmaktadır. Öylesine ki mahkûmu iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için güç kullanmaya gerek kalmamaktadır.” (2015: 299).

Yapılan belirlemelerden hareketle belirtilen yapı içerisinde veziriazamların da mutlak bir iktidar olarak konumlandırılmış olduğu düşüncesi oluşabilir. Ancak Lütfi Paşa, veziriazamlara böyle bir yetki ve sorumluluk yükledikten sonra onların da bir dizi denetime tabi tutulacağını net bir şekilde dile getirmiştir. Öncelikli olarak kendisinin göreve gelir gelmez karşılaştığı ilk durumu aktardığı ifadeleri, konuya açıklık getirecektir:

“Sultan Süleyman Han -Allah O'nun kudretini daim kılsın- bu fakire veziriazamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümayunun kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, veziriazamlık hizmetine gelen kardeşlerime hediye olsun diye, veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan önemli şeyleri toplayıp bu kitapçığı yazıp ona Asafnâme adını verdim. Ta ki veziriazamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler.” (11).

Lütfi Paşa, alıntılanan sözcüde tarihsel bir gerçeklikten bahsetmektedir. Kanuni döneminde veziriazamlığa kadar yükselmiş bir devlet görevlisi olarak gözüne çarpan ilk durum töre ve yasaların, divan-ı hümayun kanunlarının öncekilere göre perişan hâlde bulunması olmuştur. Sıralanan öğelerdeki dikkat çeken husus, hepsinin adalet kavramı etrafında varlık bulmasıdır. Bu noktada Lütfi Paşa adalet ilkesinin işletilmemesini, devlet düzenini doğrudan etkileyen bir faktör olarak değerlendirmiştir. Bir veziriazam olarak kendisi, öncelikli olarak adalet sisteminin düzene sokulmasına yönelik uygulamalar yapmış, kendisinden sonra gelecek yöneticilere de aynı anlayış doğrultusunda salıklarda bulunmuştur. Bu bağlamda adalet, iktidar sahipleri üzerinde denetleyici bir yapı görünümündedir. Lütfi Paşa'nın sürekli olarak padişahların adaletli olduklarını ya da olmaları gerektiğini vurgulaması, bir anlamda adalet çerçevesinde işletilen denetimin tezahürü niteliğindedir.

Kültürel süreklilik açısından bakıldığında Türklere adalet düşüncesi, toplum ve dünya düzeninin sağlanmasındaki önemli öğelerden biri olarak görülmüştür. İslamlık öncesi adalet anlayışının İslamlık sonrasında da sürdürüldüğüne tanık olunmaktadır. Özellikle Türk-Moğol devlet geleneği içerisinde yer bulan *töre* ve *yasa* geleneği, adaletin tarafsızlıkla uygulanması açısından bir aracı (İnalçık 2000b: 75) olarak görülmüştür. Kutadgu Bilig bir geçiş dönemi eseri olarak Türklerin İslamlık öncesi geleneklerinin İslamlık sonrasında da geçerli olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Kutadgu Bilig'de hükümdar bağlamında işletilen adalet düşüncesi şu şekildedir:

“Yusuf Has Hacib; hükümdar Kün-Toğdı'nın hükümdarlık sembolleri üzerinden adaletin anlamını tartışır. Kün Toğdı'nın üzerinde oturduğu üç ayaklı gümüş tahtın anlamı doğruluk ve dengedir. ‘Üç ayaklı olan her şeyin doğru ve düz durmasından hareketle’ hükümdar hiçbir tarafa meyiletmez. Her unsura karşı eşit mesafededir, insanları ‘bey ve kul olarak’ ayırmaz.” (Türk 2012: 123-124).

Kutadgu Bilig'de bir denge mekanizması olarak karşılanan bu durum, aynı zamanda bir sınırlamayı da beraberinde getirmektedir. Adaletin üç ayaklı gümüş tahtla simgeleştirilmesi, bir tarafa eğilim gösterilmesi durumunda hükümdarın da otoritesinin/iktidarının sarsılması ya da bozulması anlamını doğurmaktadır. Asafname'de de adalet, padişahlara atfedilen temel özelliklerden biridir. Özellikle Yavuz Sultan Selim'den bahsedilirken sık sık adalet vurgusu yapılması, aynı zamanda dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman için de adalet bağluluk ilkesinin geçerli kılınması çerçevesinde bir ileti izlenimini vermektedir:

“sultanların adalet, savaş ve cömertlikte en seçkini ve saltanat meydanının önde gelen aslanı, merhum Sultan Selim’in saltanatı zamanında (...)” (13);

“Akıl ve anlayış, adalet ve ihsan yönünden sultanların en şerefli, Haremeynin hizmetçisi ve Mısır’ın azizi (hakimi) olmaya hak kazanmış, merhum ve muzaffer, Sultan Selim Han (...)” (23).

Lütfi Paşa, Yavuz Sultan Selim’in adalete bağlılığıyla ilgili belirlemelerde bulunmuş, Kanuni Sultan Süleyman’la ilgili olarak doğrudan adil/adaletli sıfatını kullanmamış, somut bir örnek üzerinden adaletten sapılması durumunda devletin çökeceğinden, dolayısıyla iktidar mekanizmasının ortadan kalkacağından söz etmiştir. Bu noktada kendisinin denetleyici ve sınırlandırıcı rolü üzerinde durarak padişahın da adalet çerçevesinde iktidarını sürdürebildiğini vurgulamıştır:

“Devlet hazinesine ne kadar para gelirse gelsin, varisleri gelinceye kadar, bu paraların Bab-ı Hümayun’da, emanet olarak alıkonulmasını, ben aciz sağlamıştım. Adaletiyle tanınan padişahımız, Sultan Süleyman Han, bu paraların Bab-ı Hümayun’da yedi yıla dek, emanet olarak tutulmasını, bu yedi yıl içinde ihbar veya başka bir yolla, varisi ortaya çıkmazsa, hazineye mal edilmesini emretmişlerdir. Zira, halkın malının, sebepsiz olarak, padişahın malına karışması, devletin çökmesine işaretir.” (15).

Asafname’de adaletin somut tezahürü olarak liyakat ilkesinin işletimine tanıklık edilmektedir. Liyakate bağlı olarak yapılan işlerin, gerçekleştirilen atamaların devleti ayakta tutacağı ve toplumsal düzenin tesisine yardımcı olacağı düşüncesi egemendir. İcracı konumundaki veziriazamlar üzerinden aktarılan liyakat anlayışı, aynı zamanda özne-iktidar ilişkilerinin de düzenlenmesinde aracı rolünü üstlenmektedir:

“Veziriazam, gece tenhasında iyi tanıdıklarından, fena niyetli olmayanlardan, memuriyete tayine layık olup fakir ve zayıf olanları arayıp bularak onlara iş verip güçlendirmelidir. Nitekim vezirin anlamı, tedbir sahibi doktor demektir. Yoksulluk hastalığından mecalsiz ve takatsiz düşenleri güçlendirmelidir. Bunlar zamanla kudret sahibi insanlar olup, savaşta hizmete yarayabilirler.” (14).

Yukarıdaki sözceden toplumun refah düzeyinin yükseltilmesinin de amaçlandığı anlaşılmaktadır. İş vermek ve memuriyete tayin etmek, fakir ve zayıfların güçlendirilmesine yönelik bir uygulama olarak belirmektedir. Elbette bu atamalarda da bir sınırın olması gerekir. Bu sınır, liyakat olarak öne çıkar. Liyakat ilkesinin işletilmesi, sağlam bir iktidar yapısının oluşumunda aracı işleve sahiptir. Bu durum Asafname’de şöyle belirtilmiştir:

“Veziriazam, askerlerine tedbirli ve dediğini yaptıran kimseleri ağa, akıl ve idrak sahibi kimseleri de katip tayin etmeye çalışmalıdır. Çünkü kul sağlam olmayınca sadrazam ve devletin ileri gelenleri rahat edemezler. Veziriazamlar, azledilmekten, o kadar korkmamalıdır, uygun olmayan bir iş yapmaktansa azledilmeyi tercih edip halk arasında beğenilmek daha iyidir.” (15).

Liyakate dikkat edilmeden yapılan atamalar sonucunda, veziriazam ve devletin ileri gelenlerinin rahat edememesi durumunun ortaya çıkabileceği, dolayısıyla bunun da devlet sisteminde bir başboşluğa ve düzensizliğe neden olabileceği açıklıkla dile getirilmiştir. Bu bağlamda en büyük sorumluluk veziriazamlara düşmektedir. Veziriazam, liyakate bağlı olarak yaptığı atamalar ölçüsünde güçlü bir iktidar tesis edebilecektir. Bu durum, metinde kuramsal boyutuyla işletilmiştir:

“Veziriazam olan şahsın, kadir kıymet bilir olması gerekir. Herkesin değerini, gerek soyu yönünden gerek bilgisi yönünden ve gerekse hizmeti yönünden bilmeli ve buna göre görev vermelidir.” (20).

Kuramsal çerçevesi çizilen liyakate dayalı atama sisteminin devletin bütün kurumlarında geçerli olması gerektiği, Lütfi Paşa tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“Gerek ruzname, gerek muhasebe, gerekse diğer hizmetlerde çalışan katiplerin rütbe ve derecelerine dikkat edip, yazı işlerinden hiç anlamayan ehliyetsiz kimselere bu görevleri düşürmemek gerek.” (18).

Foucault'nun iktidara ilişkin belirlemelerinde öne çıkan hususlardan biri, iktidarın her yerdeliği görüşüdür. Bu anlamda iktidarı denetleyen, dolayısıyla meşrulaşmasına katkıda bulunan adalet ilkesi, toplumun bütün katmanlarına yayılacak şekilde işletilmelidir. Adaletin uygulanmasındaki en ufak bir aksama, iktidar mekanizmasında bozulmaya neden olabilecektir. Tam da bu noktada yöneten ve yönetilen ilişkilerinin düzenlenmesine yardımcı olan ve bir anlamda karşılıklı denetim mekanizması olarak işleyen bir sistem olarak adalet dairesi düşüncesi kendisini göstermektedir. Devletin ayakta kalması, reyanın etkin bir şekilde üretimde kalarak kendi varlığını sürdürebilmesi, adalet ilkesinin işletimiyle koşut görülmektedir. Kutadgu Bilig'den bu yana Türk siyasetnamelerinde küçük bazı değişikliklerle karşımıza çıkan adalet dairesindeki temel yönelim şöyledir:

“Memleket tutmak için çok ordu ve asker lâzımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik de çözülmeye yüz tutar.” (İnalçık 2000c: 15).

Osmanlı dönemi siyasetnamelerinde de varlığını sürdüren adalet dairesi düşüncesi, yine İnalçık tarafından şöyle çerçevelendirilmiştir:

“Adâletle korunan halk, reâya, adâlet sayesinde daha çok üretir, böylece vergi kaynakları gelişir, hükümdar güçlü olur, güçlü hükümdar kötülükleri önlemede, adâleti yerine getirmede etkin olur. Reâya, üretim yapan sınıflar, köylü, tüccâr, şehir esnafı iyi korunmaya kavuşmuş, hükümdar da bol bir hazine sayesinde güçlü bir idare ve ordu kurmuş olur.” (2014: 54).

Adalet dairesinde devletin ayakta kalabilmesinin ön koşulu, adalet ilkesine bağlılıktır. Adaletle yönetilen halkın üretimde bulunması ve devlete vergi vermesi, vergilerle hazinenin oluşturulması, hazine sayesinde güçlü bir idare ve ordunun meydana getirilmesi; devletin devamlılığı açısından önemli görülmüştür. Kesin sınırlarla çizilmiş olan bu yapı, ülkenin ayakta kalabilmesi ve devamlılığı düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu düzlemde adalet, sözü edilen döngüsellikteki kilit kavram durumundadır. Dolayısıyla adaletin uygulanmaması ya da aksatılması, iktidarın meşruluğunun sorgulanmasına ve sonrasında da ortadan kalkmasına neden olabilecektir. Asafname'de de benzer durumlarla karşılaşmaktayız. Lütfi Paşa'nın, göreve gelir gelmez hazineyi karışık ve eksik hâlde bulması, hazinenin düzenlenmesi ve toparlanması konusundaki çabaları, adalet dairesi düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim “saltanat hazine ile ayakta durur, hazine de tedbir ile olur, zulm-işkence ile olmaz” biçimindeki belirlemeleri, bu savın destekleyicisi niteliğindedir. Özellikle adaletin karşıt kavramı niteliğindeki “zulm” belirlemesi, adalet dairesinin ihmal edilmişliğine kanıt olarak ileri sürülebilir. Belirtilen kurgu metinde şu sözceyle işletilmiştir:

“Evvla, hazine tedbiri önemli işlerdendir. Saltanat hazine ile ayakta durur, hazine de tedbir ile olur, zulüm - işkence ile olmaz. Bu aciz, vezirliğim zamanında hazineyi çok karışık ve eksik buldum. Sultan Süleyman Han'ın tahta çıkışında, gelir gidere denk olmuştur. Bazen yetişmez, dışarda bulunan, eski hazineden karşılanırdı. Bu ise, bir karışıklık sebebidir. Mutlaka gelir giderden fazla olmalıdır. Devletin işlerinin aksamaması için mümkün merteye tedbir aldirttim.” (25).

Lütfi Paşa, devlet düzeninin sürekliliği bağlamında hazinenin öneminin bilincindedir. Ancak zulüm ile ve haksızlık yoluyla elde edilen verginin de devlet sistematiğinin işleyişinde birtakım aksamalara yol açacağına da farkındadır. Bu durumu doğrudan kendi deneyimi üzerinden aktararak gereğinden fazla alınan verginin halk üzerinde olumsuz etkiler bırakacağını ve sonrasında da devlet için çeşitli olumsuzlukları ortaya çıkarabileceğini belirtmiştir:

“Ve halktan her dört yılda bir, yirmişer akçe, avarız alınması usulü konulmuş ve Sultan Selim Han zamanında bir defa toplanmıştır. Ondan sonra, dört beş yılda bir yirmişer akçe alınmıştır. İstirahatlarına karşılık, “askere peksimet için baha” diye bir vergi konmuştur, ama iyi bir şey değildir, her yıl alınmamalı ki, halka da güç gelmesin.” (27).

Asafname’de adaletle ilgili olarak çizilen tablo, Ağâh Sırrı Levend’in belirlemesiyle saltanatın temeli durumundadır. Yöneticilerde öncelikle bu nitelik aranır ve daha sonra memleket yönetimi, halka, reayaya, askere ne yolda davranılması gerektiği, savaşta ve barışta tutulacak yollar, savaşta zafere ulaşmanın, barışta huzura kavuşmanın koşulları dile getirilir (2015: 122). Tüm bir iktidar mekanizmasının işleyişi adalet temeline dayandırılır. Bir 16. yüzyıl siyasetnamesi olan Umurü’l-Ümera’da adaletin toplumsal düzen açısından önemi şöyle dile getirilmiştir:

‘adl bir yirüñ karar ve şebâti gökleriñ devâm-ı harekâtı ‘adl iledür ‘adl olmasa ‘âlem zulm elinden harâb olurdı bil ki mizân-ı nizâma bi’l-küllîye hâlel yetişüp kevnâ fesâd gelürdi ‘adluñ mir’âtı vardır (Gümüş 2018: 128).

Adalet ilkesinde yönetenlerin ve yönetilenlerin ortak bir paydada buluşması söz konusudur. Özellikle terazi (mizan) eğretilmesiyle sunulan bu yapıda, terazinin iki kefesini temsil eden yöneten ve yönetilenler birbirine denklik ilişkisiyle bağlıdır. Ortaya çıkan ayna eğretilmesi ise bütün bir toplumu açıklıkla yansıtmaları bakımından kayda değerdir. Bu anlamda Ortaçağ siyasal düşüncesinde iktidarın denetim mekanizmalarından biri olarak öne çıkan adalete bağlılık (Türk 2017: 133) ilkesi, Asafname özelinde kuramsal ve pratik temeller üzerine oturtulmuştur. Tersine bir durum olarak adalet ilkesinin işletilmeyişi ya da aksatılması sonucunda, adaletin uhrevî çağrışımları dolayısıyla (Türk 2012: 247) Tanrı’nın buyruğunun dışına çıkarak adaletsizliğe yönelen monark için türlü ilahi cezalar geleceği uyarısı yapılır (Türk 2017: 133). Böylelikle iktidarın denetim mekanizmalarından biri olan adaletin de bir denetim mekanizmasıyla, yani Tanrı korkusuyla denetlenmesi söz konusu olur. Nitekim en büyük adalet uygulayıcısı olan Tanrı’nın gölgesindekilerin de adalet ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmaları beklenir (Gümüş 2018: 129). Asafname’de veziriazamların yapacakları işlerde göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri, Tanrı’nın rızasını kazanmaktır. Yöneticiler, en büyük adalet uygulayıcısı olan Tanrı’nın kurallarının yeryüzüne hâkim kılınmasını sağlamakla görevlidir. Tersine bir durumda öteki dünyada cezalandırılma söz konusu olacaktır. Lütfi Paşa bu durumu padişahların; veziriazamların doğru sözlerine uyup uymama konusundaki kararları çerçevesinde aktarma yoluna gitmiştir:

“Sadrazam, alemin sığınağı olan padişahla konuşurken, sık sık ‘padişahım, ben yükü boynumdan giderdim, doğruyu söyledim bundan sonra kıyamet gününde cevabı sen ver’ demelidir.” (20).

“Kıyamet gününde cevabı sen ver” ifadesi, bir yaptırım, aynı zamanda doğrunun/adil olanın işletilmesi bağlamında bir sınırlandırma/denetlemeyi içermesi bakımından kayda değerdir. Benzer durum veziriazamlar için de işletilmiştir:

“Evvvela veziriazam olan kimsede garaz (kötü niyet) bulunmamalıdır. Her şeyi Allah için, Allah yolunda ve Allah rızası için yapmalıdır. Zira bunun üstünde bir mertebe

daha yoktur ki, ona ulaşabilsin. Hak sözü padişaha çekinmeden söylemelidir. Erkanı Allah'a şahit olarak göstermelidir." (13).

En büyük mertebenin Allah yolunda ve Allah rızası için yapılan işler olduğunun belirtildiği bu sözce, veziriazamların alacağı kararlar ve uygulamalar noktasında dinsel bir yaptırıma ve denetime tabi olduklarını göstermektedir. Veziriazamlar için en uygun yolun Allah'tan sakınma olduğu, Lütfi Paşa tarafından şu sözceyle belirtilmiştir:

"Sadrazam olanların, vakitlerini saltanatın önemli işlerine harcaması gereklidir. Zinaya düşkünlük, saz-söz ve işret onlar için uygun değildir. Bu makama geldikten sonra münasip olan, sukut ve takva (Allah'tan sakınma) dır. İmkan nisbetinde nefsini düzeltmeye ve dünyayı iyileştirmeye çalışması gerekir." (13).

Asafname'de korku kavramı, iktidarı denetleyici yönüyle salt dinsel referanslarla işletilmemiş, aynı zamanda toplumsal bir gerçeklik olarak da sunulmuştur. Öncelikle Osmanlı hanedanının sürekliliğine vurgu yapılan "Hak Teala, Osmanoğullarının yasalarını ve yöntemlerini, zamanın korku ve tehlikesinden ve düşmanların kötü gözünden saklaya." (12) tümcesinde korku, toplumsal gerçekliğe bağlı olarak aktarılmıştır. Burada korku, iktidar sahiplerinin devamlı olarak göz önünde bulundurması gereken ve bu bağlamda atacakları her adımda sınırlama ve denetleme işlevini taşıyan özelliğiyle sunulmuştur. Lütfi Paşa korkunun denetleyici işlevini, taşradaki vezirler hakkındaki şikâyetler karşısında başvurulacak yöntemlerden biri olarak da değerlendirmiştir. Bir ferman yoluyla vezirlerin korkutularak davranışlarına çeki düzen vermeleri ve keyfi uygulamalardan kaçınmalarını sağlamanın gerekliliği üzerinde durmuştur:

"Taşrada bulunan vezirlerin birinden şikâyet olursa, hemen, onu takdir etmeyip, eğer suçlu ise, bir daha yapmamasını isteyen bir yazı ile, suçuna göre, tenkit etmelidir. Eğer hakikaten gerekirse bir ferman gönderip 'böyle hareketten el çekiniz yoksa cezalandırılırsınız' diye korkutulmalıdır. Yoksa gerek çekememezlik nedeniyle veya hiç yok yere, bir vezirden kötü bir suçu meydana gelmesiyle onu görevden azl veya - Allah korusun- idam veya vezirliğinin kaldırılması gibi hareketlere girişmekten, çok sakınmak lazımdır." (16).

Yanlış kararlar vermenin geri dönülmez sonuçlara yol açacağını, bunun da bir karmaşa ortamını doğuracağını bilincinde olan Lütfi Paşa, veziriazamların doğru bildiklerini uygulama konusunda korkmamalarını ama dinsel ve toplumsal yaptırımları dolayısıyla da yanlış yapmaktan sakınmaları/korkmaları gerektiğini sürekli vurgulamıştır.

Sonuç

Asafname, vezirlerin Osmanlı yönetim anlayışındaki konumlarını kuramsal ve pratik temeller üzerine oturtma çabasının ürünü olarak okunabilecek bir metindir. Burada vezirlerin, mutlak iktidar olarak görülen padişah üzerinde denetleyici bir role sahip oldukları gözlemlenmektedir. Eserde veziriazam, padişahın mutlak otoritesinin bir temsilcisi olarak vekil-i mutlak olarak konumlandırılmıştır. Bu anlamda denetime bağlı ve sınırsız güç kullanımının önüne geçebilecek uygulamaların görüldüğü bir iktidar mekanizmasının işletildiğini ileri sürmek mümkündür. Foucault'nun iktidar belirlemelerine uygun olarak vezirler, padişahların sınırsız güç kullanımından alıkonulmasını ve keyfi davranmalarının önüne geçilmesini sağlayan ögeler olarak sunulmuştur.

Lütfi Paşa bir veziriazam olarak öncelikle adalet sisteminin düzene sokulmasına yönelik uygulamalar yapmış, kendisinden sonra gelecek yöneticilere de aynı anlayış doğrultusunda salıklarda bulunmuştur. Bu bağlamda adalet, iktidar sahipleri üzerinde denetleyici bir yapı görünümündedir. Sürekli olarak padişahların adaletli oldukları ya da olmaları gerektiğinin vurgulanması, bir anlamda adaletin denetim mekanizması olarak

işletildiğini göstermektedir. Özellikle veziriazamlara adaletin uygulanması yönünde salıklarda bulunulması, vekil-i mutlak niteliğinden kaynaklanabilecek keyfi uygulamaların ve zor kullanımının önüne geçilmesine yöneliktir.

Adaletin somut tezahürü konumundaki liyakate bağlılık; devletin ayakta durması ve toplumsal düzenin tesisinde önemli işleve sahiptir. Özne-iktidar ilişkilerinin de düzenlenmesinde aracı rolünü üstlenen bu yapı, daha çok icracı konumundaki veziriazamlar üzerinden aktarılmıştır. Aynı zamanda adalet, güçlü bir idare ve ordunun meydana getirilmesi açısından da önemlidir. Adaletle yönetilen halkın üretimde bulunması ve devlete vergi vermesi, vergilerle hazinenin oluşturulması, hazine sayesinde güçlü bir idare ve ordunun kurulması devletin devamlılığı açısından önemli görülmüştür. Bu devamlılığı sağlayan başat öge, adalettir.

En büyük adalet uygulayıcısı olan Tanrı’nın kurallarının yeryüzüne hâkim kılınmasını sağlamakla görevli olan yöneticiler için, yapacakları işlerde göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri Tanrı’nın rızasını kazanmaktır. Tersine bir durumda ise öteki dünyada cezalandırılacakları düşüncesi egemendir. Bu noktada Asafname’de Tanrı korkusu, iktidarı denetleyici yönüyle öne çıkmaktadır. Korkunun dinsel referansının yanı sıra toplumsal yaşamdaki gerçekliğiyle de sunulması söz konusu olmuştur. Korku, iktidar sahiplerinin devamlı olarak göz önünde bulundurması gereken ve bu bağlamda atacakları her adımda sınırlama ve denetleme işlevini taşıyan bir özelliğe sahip olarak aktarılmıştır.

Genel olarak vezirler üzerinden aktarılan salık ve savların, öteki iktidar uygulayıcıları için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda denetim, tüm iktidar ilişkilerini düzenleyen bir yapıya sahiptir. Asafname’de kurgulanan denetim sistemi, Foucault’nun belirlemelerine uygun olarak iktidarın meşru kılınmasına hizmet eden bir yapıda sunulmuştur. Bu anlamda iktidar, sınırsız güç kullanımına sahip olan, zor kullanan, baskılayan, dışlayan, müstebit bir öge olarak değil; uzlaşmaya açık, ikna eden ve kapsayıcı yönüyle öne çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Özgür Kasım (2010). *Gencine-i Adalet Üzerine Dilbilgisi İncelemesi ve İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYDEMİR, Özgür Kasım (2017). "Kutadgu Bilig'de Biyoiktidar". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. V/12: 97-102.
- BENTHAM, Jeremy (2008). "Panoptikon ya da Gözün İktidarı". *Panoptikon Gözün İktidarı*. (çev. Zeynep Özarslan; hzl. Barış Çoban - Zeynep Özarslan). İstanbul: Su Yayınları: 9-75.
- BERGER, Peter L. - Thomas LUCKMANN (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (çev. Vefa Saygın Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- BİDET, Jacques (2016). *Foucault'yu Marx'la Okumak*. (çev. Zehra Cunillera). İstanbul: Metis Yayınları.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- CANETTİ, Elias (2012). *Kitle ve İktidar*. (çev. Gülşat Aygen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (1987). *Söylemin Düzeni*. (çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: Hil Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2004). *Marx'tan Sonra*. (Söyleşi: Duccio Trombadori; çev. Gökhan Aksay). İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- FOUCAULT, Michel (2014). *Bilginin Arkeolojisi*. (çev. Veli Urhan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2015). *Hapishanenin Doğuşu -Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak-*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: İmge Kitabevi.
- GÜMÜŞ, İnan (2018). *Umurü'l-Ümera (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- İNALCIK, Halil (2000a). "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar". *Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları: 49-71.
- İNALCIK, Halil (2000b). "Adâletnâmeler". *Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları: 75-190.
- İNALCIK, Halil (2000c). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri". *Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları: 12-23.
- İNALCIK, Halil (2013). "Vezir (Osmanlılar)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XLIII: 90-92.
- İNALCIK, Halil (2014). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. II. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1994). "Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbita-i Âsitâne". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. 14: 9-35.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1999). "Islahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIX: 170-174.

- İPŞİRLİ, Mehmet (2003). “Lütfi Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVII: 234-236.
- KAFADAR, Cemal (2009). “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, I (Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi). İstanbul: İletişim Yayınları: 23-28.
- KARPUZ, Hacı Ömer - Özgür Kasım AYDEMİR (2012). “Gencine-i Adalet’te İktidar Aracı Niteliği ile Bilgi Üzerine Söylem Çözümlemesi”. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. VII/4: 137-144.
- KESKİN, Ferda (2011). “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”. *Doğu Batı Dergisi*. 9 (Söylem Üstüne Söylem). Ankara: Doğu Batı Yayınları: 15-23.
- KESKİNTAŞ, Orhan (2017). *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1991). *Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2015). *Türk Edebiyatı Tarihi*. I. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2016). “Siyaset-nameler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 263-293.
- Lütfi Paşa (1982). *Asafnâme*. (hzl. Ahmet Uğur). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MEGİLL, Allan (2012). *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*. (çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Say Yayınları.
- RUSSELL, Bertrand (2014). *İktidar*. (çev. Mete Ergin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- SÖZEN, Edibe (2014). *Söylem Belirsizlik Mübadele Bilgi/Güç ve Refleksivite*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- TUĞLUCA, Murat (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TÜRK, H. Bahadır (2012). *Çoban ve Kral Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜRK, H. Bahadır (2017). “Siyasetname Geleneğinde İktidarın Denetimi Sorunu: Nushatü’s-Selâtîn Örneği”. *Amme İdaresi Dergisi*. 3: 127-151.
- YILMAZ, Coşkun (2003). “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 1/2: 299-338.